

DENİZLİ MEZAR TAŞLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜNÜN KADİM İZLERİ

ANCIENT TRACES OF TURKISH CULTURE IN DENİZLİ TOMBSTONES

Yasin Cemal GALATA*

ÖZ: Mezar taşları tarihsel kültürel kodların geçmişten günümüze en önemli taşıyıcılarıdır. Moğolistan'dan Avrupa'nın içlerine kadar farklı zaman dilimlerine ait Türkler tarafından yapılmış birçok mezar taşı bulunmaktadır. Türklerin sosyal, kültürel hayatında önemli işlevi olan aile/ aşiret/ boyların damgaları/tamgaları kutsal alanlar olarak nitelenen kaya resimlerine, eski Türk yazıtlı taşlara, balballara ve mezar taşlarına kazınmıştır. Milattan önce ve sonraki zaman dilimlerinde Türk boyları geniş Avrasya coğrafyasında önemli tarihi sonuçlar doğuran göçler gerçekleştirmişler, maddi kültürlerine ait birçok öğeyi göç ettikleri yerlere taşımışlardır. Doğum, düğün ve ölüm törenleri sosyal kültürel hayatlarında önemli kilometre taşları olmuştur. Türk kültür tarihi açısından mezar taşları kültürel devamlılığın gözlemlendiği maddi örnekler arasında yer almıştır. Çalışmada, TRT Kurumu adına Tamgalar Dengizli belgeselinin ön çalışma aşamasında ve çekimler esnasında Anadolu'nun Batı bölgesinde Denizli ve çevresinde tespit edilen mezar taşlarından Türk kültürüne ait örnekler sunulmuştur. Denizli'nin Çivril Özdemirci, Kale Koyunbaba Türbesi, Çameli Kalınkoz Mezarlığı, Akpınar, Gökçeyaka, Emecik, Acıpayam Don Baba Türbesi, Darıveren, Acıgöl Akpınar Köyü Mezarlığı, Bekilli Yeşiloba Köyü gibi farklı köy mezarlıklarında Türk boy damgalı, eski Türk yazıtlı ve balbal tarzında yapılmış mezar taşları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Mezar Taşları, Balballar, Türk Damgaları, Eski Türk Yazıtları

ABSTRACT: Gravestones are one of the most important carriers of historical cultural codes from past to present. There are many tombstones made by Turks within different time periods, from Mongolia to the interior of Europe. The stamps of families/tribes/clans, which have an important function in the social and cultural life of the Turks, are engraved on rock paintings, stones with old Turkish inscriptions, balbals and tombstones, which are considered as sacred areas. In the time periods before and after Christ, Turkish tribes carried out migrations that had important historical consequences in the vast Eurasian geography. Turks carried many elements of their material culture to the places they migrated to. Birth, wedding and death ceremonies have been important milestones in their social and cultural lives. Gravestones made after deaths are social elements that carry the reflections of cultural life. In terms of Turkish cultural history, gravestones are among the material examples where cultural continuity can be observed. In this study, examples of Turkish culture are presented from the gravestones discovered in Denizli and its surroundings in the Western region of Anatolia, documented during the preliminary work and shooting of the Tamgalar Dengizli documentary on behalf of TRT Institution. Gravestones built in balbal style with Turkish tribe stamps, old Turkish inscriptions in different village cemeteries of Denizli such as Çivril Özdemirci, Kale Koyunbaba Tomb, Çameli Kalınkoz

* Dr.-Uluslararası Final Üniversitesi/Girne-KKTC- yc.galata@gmail.com (Orcid: 0000-0002-5318-8591)

Giriş

Türk boy damgaları ve işaretleri Moğolistan'dan Avrupa içlerine kadar birçok farklı alanda tespit edilmiştir. Türk damgaları toplumun kültürel hafızasında yer edinmiş ve birçok maddi unsur aracılığıyla günümüze kadar taşınmıştır. Mezar taşlarında, savaş aletlerinde, günlük kullanılan ev aletlerinde damgalar çizilmiştir. Anadolu'nun Batı bölgesinde bir kavşak noktası olan Denizli'nin farklı yerleşimlerinde yapılan saha araştırmalar neticesinde kadim Türk kültürüne ait damgalar ve işaretler bulunmuştur. Uzak coğrafyalardan kültürel ve sosyal hafızayla kutsal alanlar ve maddi eşyalar aracılığıyla Anadolu'ya taşınan Türk damgaları Denizli'nin köy mezarlıklarında ses vermişlerdir. Anadolu'nun Türkistan coğrafyasıyla ortak bağlarına işaret eden en önemli kaynaklar arasında mezar taşları yer almıştır. Yazıtlı, damgalı, balbal formunda yapılmış mezar taşlarındaki örneklerle Denizli bölgesinde kadim Türk kültürüne ait izler yaşatılmış ve korunmuştur.

Türk kültüründe köklü bir mezar geleneği bulunmaktadır. Geniş Avrasya coğrafyasında Türklerin yaşadıkları bölgelerde Kurganlar, Balballar, Anıt mezarlar tespit edilmiştir. Kurgan, Türk dünyasında eski çağlardan itibaren karşımıza çıkan mezar türüdür. Kurganlar devlet hakanlarının ölümünden sonra yapılan Türk kültürüne ait birçok maddi öğelerin bulunduğu önemli yapılar arasında yer almaktadır. Altay Pazırık Kurganı (Resim 1: Servet Somuncuoğlu Arşivi) Dünya ve Türk kültür tarihi açısından önemli izler taşımaktadır. Balballar (Resim 2: Servet Somuncuoğlu Arşivi) ya da Taş heykeller olarak nitelenen insan figürlü mezar taşları ölen insanları temsil etmektedir. İslam dininin benimsenmesiyle birlikte balbal tarzında mezar taşları formlarını korumuşlardır. Damgalı ve yazıtlı balbal taşlarına Türklere ait bölgelerde rastlayabiliyoruz (Resim 3: Yasin Cemal Galata Arşivi)

Türk kültürünün ana referans kodları olan eski Türk mezar taşlarında yer alan damgalar, yazıtlar ve şekillerin Denizli bölgesinde bulunan mezar taşlarında kültürel anlamda bir bütünlük sağlamış olduğu görsel örneklerle ortaya konulmuştur. Sosyal hafıza yoluyla Türklerin ana yurtlarından taşınan kültürel kodlar taşlara işlenmiştir. Bölgeye göç eden Türk boylarının ortaya koyduğu maddi öğeler kadim Türk kültürünün yaşatıldığını ispatlayabilmektedir. Denizli'nin farklı merkezlerinde bulunan mezar taşları tarihi kayıtlarda yer almış damgaları, işaretleri muhafaza etmişlerdir.

1. Denizli Bölgesine Türk Göçleri

Türk boylarının Anadolu'ya akınları farklı tarihlerde gerçekleşmiştir. Batı Anadolu'ya Türk akınlarının 1071 yılının öncesine dayandığının izleri kaya resimlerinde ve mezar taşlarında görülebilmektedir. Batı Anadolu

bölgesi coğrafi konumu, arazilerin verimliliği, iklim şartlarının elverişliliği ve ticaret yollarının kavşağında bulunmasından ötürü Türk boylarının yurt edindikleri yer olmuştur. Türkler tarafından fetih sonrasında Ladik'in yakınında Denizli adıyla yerleşim oluşturulmuş bu şehir ve çevresine Kayı, Avşar, Salur ve Yıva boyları yurt edinmiştir (Kaya, 2022: 232). Denizli ve çevresi 13.yüzyılın başlarında Selçuklu ve sonlarında İnanoğulları Beyliği, 14.yüzyılın ikinci yarısında Germiyan Beyliği, 1428'den sonra da Osmanlı'nın egemenliğine girmiştir. Denizli bölgesi farklı zamanlarda Lazıkiyye, Ladik, Tonuzlu isimleriyle anılmıştır. Beğdilli aşiretinden olan Dengizli adındaki bir aşiretten dolayı şehrin ismi Dengizli şeklinde kayıtlara geçmiştir (Yazıcı, 2002:96). 12.yüzyıl sonlarında Denizli yöresi Türk dervişlerinin, alperenlerin yurdu olmuştur. Denizli merkezinde Mehmed ve Server Gaziler, Çivril yöresinde Beyce Sultan, Acıpayam ovasında Yatağan Baba ve Abdi Bey Sultanlar bölgeye gelmiş ilk alperenlerdir (Baykara, 1994:155).

Denizli'nin fethinde Gıyaseddin Keyhusrev ve Ayas Bey öne çıkan iki önemli ismi olmuştur. 1206'da Türk komutan Ayas Bey Denizli'yi Selçuklu topraklarına katmıştır, Çardak Kervansarayını yaptırmış ve hayatı boyunca yörenin hâkimi olmuştur (Baykara, 2006: 46). Denizli ve çevresinde günümüze gelebilmiş en eski Türk eserlerinden biri 1230'da yaptırılan Çardak Han'dır (Pektaş, 2011:167). Kadim Türk kültürünün izleri Denizli'deki birçok esere yansıtılmıştır. Çardak Han'da Türk boy damgaları ve Ak Han'da 12 Hayvanlı Türk takviminde yer alan simgeler taşlara işlenmiştir. Ayrıca Çivril Emirhisar (Dedeköy) ve Savranşah, Acıpayam Yazır Köyü, Güney Belenardıç Köyü camileri Türk kültür kodlarının yer aldığı kalem işi süslemeleri ve motifleriyle donatılmıştır. Denizli sahip olduğu eserleriyle Türk kültürü açısından önemli bir yerleşim bölgesidir.

Denizli sistematik nüfus politikasıyla yoğun Türk nüfusuna 13.yüzyıl başlarından itibaren ev sahipliği yapmıştır. Cemaat-i Yörükân-ı Kayı, Cemaat-i Yörükân-ı Seyyid Ebu'l Vefa, Cemaat-i Yörükân-ı Aydos, Cemaat-i Yörükân-ı Taife-i Çobanlar, Cemaat-i Yörükân-ı Akıncı Türkmen aşiret isimleri tahrir defterlerindeki kayıtlarda yer almıştır (Yazıcı, 2002:115).

Denizli'nin Türk boyları tarafından iskânı Prof. Dr. Turgut Tok tarafından şöyle izah edilmiştir;

Oğuz Türklerinin fethettiği bölgeler, Türkistan'dan gelen Oğuz boyları tarafından iskân edilmektedir. Bu planlı iskânı Denizli yöresinin birçok bölgesinde görülmektedir. Bölgenin giriş yolları üzerine oymaklar yerleştirilmekte, köyler oluşturulmakta, bir sonraki bölgenin girişlerine tekke ve ribatlar kurulmaktadır. Akabinde bölgeye ticari canlılık kazandıracak pazarlar inşa edilmektedir. Yerleşimlerde ise o bölgenin ve genelin ihtiyaçlarını karşılayabilecek meslek erbabları dağıtılmaktadır. Denizli'de 24 Oğuz boyunun 23'ü bulunmaktadır (Tok, 2015: 620-622).

Denizli sınırları içinde Türk boylarına ait 681 yer adı bulunmaktadır. Avşar, Bayat, Beydilli, Çavundur, Dodurga, Eymir, İğdir, Kayı, Kınık, Yazır, Yıva, Yüreğir Denizli’de boy isimlerinden oluşan yer adlarıdır (Kurgun, 2002: 558-559). Geleneksel Türk sosyal yapısı oğuş, oymak, boy ve il sisteminden oluşmaktadır. Farklı uzmanlıkları olan boylar tarih boyunca bir araya gelerek askeri, idari, sosyal ve ekonomik altyapıya sahip büyük bir teşkilat kurmuşlardır. Boyların uzmanlıklarına göre üretim tiplerinin örnekleri günümüze yansımaya devam etmektedir. Denizli Yatağan’da demircilik, barutçuluk, mermercilik, taşçılık; Yeşilyuva’da ayakkabıcılık; Sırçalık’ta camcılık; Kızılcabölük, Buldan, Babadağ’da dokumacılık; Suçatı’da deri üretimi faaliyetleri halen devam etmektedir.¹ Honaz Dereçiftlik köyünde yaşayan Evcî Türkmenleri isimlerini meslek haline getirdikleri ve yaptıkları evlerden almışlardır (Arslan, 2011:335).

Denizli’de Türk boylarının ekonomik ve sosyal alanda örgütlenmesi İbn Battûta seyahatnamesinde yer almıştır. Seyyah Battûta, Denizli yöresini ziyareti esnasında, Ramazan’da bayram alayının kabristanda başladığını nakletmektedir; “Ahı yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silah kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristanda başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir.” (İbn Battûta Tancî, 2018: 281).

Denizli merkezde İnanç Bey’in oğlu Murat Aslan’ın kabrinin bulunduğu bölge Murat Baba ya da Murat Tepesi adıyla ziyaretgâh olmuştur. Hıdırellez ve birçok geleneksel törenler burada kutlanmıştır (İnceoğlu, 2011: 249).Denizli’ye yerleşen Türk boyları Türkistan’dan getirdikleri boy sisteminin sosyal yapısını ve atalar kültürünün izlerini yeni yurtlarında da yaşattıklarının örneklerini günümüzde görebilmekteyiz. Denizli yöresinde ele aldığımız mezar taşları kadim Türk kültürünün izlerinin en önemli örnekleri niteliğindedir.

2.Türk Boy Damgalı Mezar Taşları

Türkler çok eski dönemlerden itibaren kutsal alanlar başta olmak üzere gündelik yaşantılarında kullandıkları aletlere damgalar vurmuştur. Kaya resimlerinde, balballarda, mezar taşlarında sıklıkla karşılaşılan damgalar birer aidiyet işareti olarak kullanılmıştır. Avrasya coğrafyasında Moğolistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Irak, Ukrayna Kırım, Kafkasya (Karaçay-Çerkesk Karakent) (Doğan, 2000: 68), Doğu Avrupa (Dobruca Türk Tatar) (Doğan, 2020: 92-93) ve Balkanlarda Türk boy damgalarının örneklerini tespit eden araştırmalar yapılmıştır.

¹ Servet Somuncuoğlu, Tamgalar-Dengizli Belgeseli, TRT, 2012.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde kaya resmi alanlarında, mezar taşlarında, kilim dokumalarında ve birçok maddi öğede Türk boy damgaları bulunmuştur. Cumhuriyet döneminin erken tarihlerinde Anadolu'da yerel araştırmacılar tarafından kayıt altına alınan aile, aşiret, boy damgaları günümüzde yapılan alan araştırmalarıyla örnekleri çoğalmıştır. Ali Rıza Yalçın, M. Şakir Ülkütaşır, Hamid Zübeyir Koşay, Besim Atalay, Emel Esin, Tuncer Gülensoy, Neriman Görgünay Kırzioğlu, Abdulhaluk Çay, Abdülkadir İnan, Rıza Nur, Hasan Eroğlu, Turgut Kut, Şükrü Elçin, Ramazan Salman, Beyhan Karamağaralı, Mesud Koman, Hayri Başbuğ, Servet Somuncuoğlu gibi araştırmacılar sayesinde Anadolu coğrafyasında Türk Boy damgalarıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır (Galata, 2022:147).

Türk boy damgaları Anadolu'da Erzurum'un Karayazı Cunnı Mağarasında, Şanlıurfa'nın Tarihi Harran Ulu Camii'nde, Hatay'ın Hassa Mezarlığında, Ankara'nın Güdül Kaya Resmi alanında, Malatya'nın Onar Dede Köyünde, Antalya, Sinop, Bursa, Çanakkale'nin Bayramiç Koşuburnu köy mezarlığında, Konya, Samsun, Aydın, Elazığ Baskil, Sivas Suşehri, Bitlis Ahlat tarihi mezar taşlarında görebilmekteyiz.

Denizli ve çevresindeki mezar taşlarına yönelik yapılmış araştırmalarda farklı Türk boylarına ait damgalara rastlanılmıştır. Denizli coğrafi konumu itibarıyla Türk dervişlerinin, alperenlerinin uğrak merkezi olmuştur. Türk kültür geleneği içinde önemli yeri olan Koyun Baba Türkistan'dan Anadolu'ya simgeleşen dervişlerden biridir ve Denizli'nin Kale ilçesinde Çamlarca köyünde türbesi bulunmaktadır (Arslan, 2011: 329). Koyun Baba, Horasan erenlerinden kabul edilmiş ve türbesi yöre insanları tarafından sürekli ziyaret edilmiştir. Türbe bahçesinde bulunan ocaklarda kurbanlar kesildiği, adakların ve dileklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Koyun Baba türbesinin yakınında bulunan mezarlıkta Türk damgalı mezar taşları varlığını sürdürmektedir. Osmanlı dönemine tarihlenebilecek mezar taşlarında Salur (Resim 4: Yasin Cemal Galata Arşivi), Çavuldur ve Kazayağı Türk boy damgaları (Resim 5: Servet Somuncuoğlu Arşivi) çizilmiştir.

Denizli'nin güneyinde yer alan Acıpayam bölgesi Avşar oymağından Karaağaç Baba komutasındaki uç beyleri tarafından fethedilmiştir. Fetih sonrasında Kumavşarı ve Karahüyükavşarı köyleri kurulmuştur. Bölgedeki yer adlarından yoğun bir Oğuz-Türkmen varlığının yansımaları görülebilmektedir (Tok, 2015: 623). Acıpayam, Çivril, Çal bölgelerinde genel olarak Avşar, Kınık, Bayat, İğdir, Dodurga, Yazır, Yüreğir boyları yurt edinmiştir. Acıpayam'ın beldesi Darıveren'deki eski mezarlık ise uzak ve yakın geçmişin izleriyle doludur. Burada en ilginç olan verilerden biri olan kurgan biçimli ve üzeri yığma taşlı yuvarlak tarzdeki mezar, bölgedeki çok eski Türk yerleşimini ve fetih sürecinin izlerini taşımaktadır. Kayıtlarda Denizli'nin kuzeyinde XVI. yüzyılda en büyük Kayı boyu başlıca Kaş-Yenicesi, Aydos ve Şeyhlü kazalarında yaşamış Türk boyları Kanuni Sultan Süleyman devrinde 35 köyde yurt edinmiştir (Sümer, 1999: 238). Aynı bölgede yer alan Don Baba Türbesi, çevrede yaşayanlar tarafından sıkça ziyaret

edilmektedir. Don Baba türbesinin girişinde yer alan mezarın yan taşında Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lügat'it Türk adlı eserinde Kayı boyu damgası olarak tanımlanan damga vurulmuştur (Resim 6: Servet Somuncuoğlu Arşivi).

Denizli'nin farklı yerleşimlerinde eski mezarlıklarda Türk kültürünün izleri görülebilmektedir. Türk coğrafyasının birçok farklı bölgesinde görülen Kazayağı damgası Çivril'in Özdemirci kasabasının eski mezarlığında bulunan mezar taşlarında görülmüştür. Bazı mezar taşlarında bir adet kazayağı damgası (Resim 7: Servet Somuncuoğlu Arşivi).bulunurken, diğer taşlarda birden çok damga tespit edilmiştir (Resim 8: Servet Somuncuoğlu Arşivi).

3.Balbal Tazrlı Mezar Taşları

Moğolistan'dan Karadeniz'in kuzeyine, Anadolu'dan Balkan coğrafyasına kadar birçok noktada balbal şeklinde yapılmış mezar taşları bulunmuştur. Hunların, Göktürklerin ve Oğuzların mezarlıklarında balbal dikme adetleri tarihi kayıtlarda ifade edilmiştir (Esin, 1978: 83). Balbal kelimesinin kökeni hakkında yorum şu şekildedir; "Balbal, Türk tarihi içinde, savaşıla bağlantılı olarak, ölü gömme törenlerinde, saygı, anma, itibar göstergesi olarak dikilen taş yontuları olarak anlamlandırılmıştır. Balballar anıtsal taş heykeller, mezar taşı ya da öte dünya inancına yönelik kaba yontular olarak değerlendirilmiş olmakla beraber balbal ölenlerin ya da öldürülenlerin başlarını işaret etmiştir." (Kaya: 2019: 170-176). Aynı zamanda Balballar/taş heykeller bu dünya ile öbür dünya arasındaki bağı somut hale getirmiştir. Balballara/taş heykellere gösterilen saygı ile atalar költü inancının anlamı daha da güçlenmiştir (Şahin, 2018: 433).

Türk költürünün mezar buluntu çeşitlerinden olan Balbal taşlar Moğolistan'dan Anadolu'ya kadar taşınmıştır. Zaman içinde şekil yönünde değişikler yaşanmış olsa da Balbal mezar taşlarının özü itibariyle aynı kaldığının birçok örneklerle ispatı bulunmaktadır. Anadolu coğrafyasının farklı yerlerinde Kars, Ardahan, Adıyaman, Kırşehir, Yozgat, Eskişehir, Sivas, Gaziantep, Balıkesir, Çanakkale'de şehir ya da köy mezarlıklarında balbal işlemeli taşlar bulunmuştur. Kırşehir'de Selçuklu dönemine ait Halil oğlu Osman'a ait mezar taşı balbal tarzında yapılmıştır. Kaftanlı genç erkek figürü, ayaklarında çizme, sağ elinde dal, sol elinde kadeh, geniş yuvarlak yüzlü, yay kaşlar, çekik badem gözler, uzun burun ve küçük ağız olarak çizilmiştir (Göktürk, 1997:332).

Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Tomarlı köyünde Gürcistan Borçalı bölgesinden gelmiş olan Karapapak Türkleri yaşamaktadır. Köyün mezarlığında 19. ve 20.yüzyıllara ait balbal üslubunda başlıklı, kolları, parmakları, kemerlerin, silahların olduğu ve vefat eden kişiler hakkında bilgilerin yer aldığı mezar taşları bulunmuştur (Kırzioğlu, 1996: 297). Ardahan Gülyüzü (Pekreşen) köyü mezarlığındaki, 19. ve 20. yüzyıllara ait iki adet balbal tarzlı mezar taşlarında fes (papak-kalpak), geniş omuzlar, fişek, tüfek, hançer, tabanca motifleri ve baş şahide taşı motifleri ile bir

askere ait mezarın tüm özellikleri yansıtılmıştır (Aktemur, 2012:138-139). Posof ilçesinde Eski Rabat Mahallesi, Kayabaşı Mahallesi ile Sarıdarı (Tepesümde) ve Kumlukoz köyleri mezarlıklarında balbal formunda 20.yüzyıla ait mezar taşları tespit edilmiştir (Aktemur, 2017: 237-268).

Adıyaman'ın Besni ilçesi İncearaplar Köyü'ndeki tarihi mezarlıkta 20.yüzyıla tarihlenebilecek balbal tarzlı mezar taşında insan yüzü, hançer, kemer tokası, saç örgüsü, tabanca, küpe, fes başlığı çizilmiştir (Aslan, 2010: 18-32). Gaziantep'in Nurdağı ilçesinde Hz. Ökkeş türbesi etrafında balbal mezar taşlarının dikildiği tespit edilmiştir (Dağ, 2015: 125).

Yozgat Divanlıköy mezarlığında 20.yüzyıla ait iki adet balbal tarzında yapılmış mezar taşı bulunmuştur (Yaz, 2016: 390-398). Kayseri'nin Bünyan ilçesi Elbaşı kasabası ve Girveli köyü mezarlığında, Bitlis'in Kavunlu köyü, Yamaç köyü mezarlıklarında ve Sivas'ın Divriği ilçesi Çayözü (Hamo) köyü mezarlıklarında bulunan mezar taşları balbal özelliklerini taşımaktadır (Aslan, 2018: 438). Eskişehir'in İnönü ilçe merkezinde bulunan mezarlıkta 53 cm. boyunda, 31 cm. eninde iki kolunu göğsünde birleştirmiş balbal tarzlı taş heykel mevcuttur (Kahraman, 2019: 3-6).

Çanakale'nin Bayramiç ilçesinde Tahtacı Türkmenlerin yaşadığı Koşuburnu köy mezarlığında günümüze yakın tarihli 20.yüzyıla ait balbal biçiminde mezar taşı bulunmuştur (Resim 9: Servet Somuncuoğlu Arşivi). Balıkesir'in merkezinde Zağanos Paşa Türbesi haziresinde Osmanlı döneminden kalma Osmanlı başlığına sahip balbal biçiminde mezar taşı varlığını korumuştur (Resim 10: Yasin Cemal Galata Arşivi).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dipkarpaz bölgesinde Yeşilköy mezarlığında ay yıldızlı mezar taşları ve 8 adet balbal formunda (Resim 11: Yasin Cemal Galata Arşivi) taş bulunmuştur (Peler, 2017: 183). Kırım Tarih Müzesi Bahçesinde, Ukrayna Odessa Müzesinde balballar mevcuttur (Doğan, 2020: 50-52). Kuzey Kafkasya'da Azak Denizi'nden Dağıstan'a kadar Kuman Kıpçaklara ait pek çok taş heykel (balbal) büyük yol kenarlarında, tepelerde ve eski kurganların üzerinde görülmüştür (Yalvar, 2024, 96). Kafkasya'da Karaçay Çerkesk, Nevoçerkask, Stavropol-Kray Müzelerinde çok sayıda balbal mevcuttur. Ayrıca Kafkasya Arhız şehrinde ise yok olmaya yüz tutmuş balballarda tespit edilmiştir (Doğan, 2000: 44-45, 73-79).

Dağlık bir coğrafi yapısı bulunan Denizli'nin Karaman ilçesinin adı 1953 yılında Çameli² olarak değişmiştir (Kurgun, 2002: 72). Çameli Kalinkoz köyündeki mezarlık 15.-16.yüzyıllarda buraya yerleşen Karamanlı Türkleri tarafından oluşturulmuştur. Bir orman köyü olan Kalinkoz'da yaşayanlar çevrenin imkânlarıyla ağaç mezar taşları yapmışlardır. Mezar taşlarının biçimi ve üzerlerinde yer alan işlemler Türkistan coğrafyasından izler taşımaktadır.³ Kalinkoz mezarlığında Türk kültürünün destan çağlarından

² Çameli İlçesine, 1277 yılında Karamanoğulları'nın Selçuklulara yenilmesi üzerine, bir kısım Karamanlılar yerleştiği bilinmektedir. Bölge ve civarında bulunan Karaman ve Karamanlı gibi isimlerin kaynağı bu tarihi gerçeğe dayandırılmıştır. Bk. (Tok, 2015: 619).

³ Somuncuoğlu, Tamgalar-Dengizli Belgeseli, TRT, 2012.

kalma izler hala görülebilmektedir. Tahtadan yapılmış yapılaş tarihi belli olmayan kurt başı biçimli mezar taşı bulunmuştur (Resim 12: Servet Somuncuoğlu Arşivi). Ağaç kültü ve Türkler için kutsal hayvanların başında gelen kurt motifi mezar taşına işlenmiştir. Kalinkoz mezarlığında ayrıca balbal formunda üstünde ay-yıldız (Resim 13: Servet Somuncuoğlu Arşivi) mezar taşları da tespit edilmiştir.

Çameli'nin Gökçeyaka köyü mezarlığında eski Türk mezar geleneğine göre 1985 yılında vefat eden Ömer oğlu Durmuş adına yapılmış bir mezar taşı tamamen balbal tarzındadır (Resim 14: Yasin Cemal Galata Arşivi). Aynı bölgede yer alan Emecik mezarlığında balbal tarzındaki kadın mezar taşı da (Resim 15: Servet Somuncuoğlu Arşivi), Türk kültürünün binlerce yıl öncesinden günümüze kadar ulaşan kodlarını içermektedir. Emecik mezarlığında bulunan mezar taşlarındaki işlemler ve süslemelerin her biri ayrı bir kültürel anlam taşımaktadır. Kadın-erkek ayrımı açık biçimde taşlarda vurgulanmıştır. Denizli'nin Acıpayam, Çameli ve Kale ilçelerindeki mezar taşlarında düz, örgülü ve işlemeli olmak üzere saç motifli mezar taşlarıyla karşılaşmıştır. Saç örgülü mezar taşları üzerine yapılan araştırmalarda anlaşıldığı üzere; yöre halkının saç örgülerinin kendilerini cennete götüreceği inancı örgüleri keserek saklamalarını ve beraberlerinde defnedilmelerini sağlamıştır (Kayabaşı, 2022: 668).

Bekilli Yeşiloba Köyü'nde Osmanlı dönemine ait Arap harflerinin yer aldığı insan figürünün yüz hatlarının belirgin bir şekilde çizilmiş balbal tarzlı mezar taşları bulunmuştur (Resim 16: Yasin Cemal Galata Arşivi). Türk kültürünün ana referans noktaları olan Moğolistan'da yüzlerce yıl öncesinden yapılmış balballarla Yeşiloba köyündeki balbal mezar taşı şekil ve içerik akımından kültürel anlamda bir bütünlük arz etmektedir.

4.Eski Türk Yazıtlı Mezar Taşları

Türk runik harflerinden oluşan eski Türk yazıtlı eserlere başta Moğolistan, Yenisey, Rusya Altay, Çin, Kazakistan, Kırgızistan Tanrı Dağları, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Anadolu'da rastlanılmaktadır. En fazla yazıtlı eser Tuva ve Hakasya bölgesinde bulunmaktadır (Aydın, 2021: 41).

Cüveyni *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinde Karakurum yakınlarında yazıtlı taşlara ve kitabeye değinilmiştir (Cuveyni, 2022: 102). Mahaban dağlarında Gök Türk harfleriyle yazılmış İslami mezar taşları da tespit edilmiştir (Esin, 1978: 149). Yenisey Nehri'nin yukarı havzasını içine alan Sayan Dağlarında, günümüz Tuva Cumhuriyeti toprakları ile Yenisey'in orta akıntısını kapsadığı Mönsü Ovası sınırları içerisinde Türklere ait yaklaşık 150 tane Türk runik harfli yazıtlı mezar taşı bulunmuştur. 1721'de Rus araştırmacılar tarafından Uybat Nehri etrafında çok sayıda kurgan, balbal ve taş heykeller keşfedilmiştir. Kurganların yanı başında dikilmiş taşların üzerinde ilk runik yazıtlar tespit edilmiştir. Moğolistan ve Yenisey dolaylarındaki dikili taşların üzerindeki yazıtların çoğu zamanın büyük şahsiyetlerine ithaf edilmiş mezar üstü yazıtlardır (Kormuşin, 2017: 10-11). Eski Türklerde yazıta ölümsüz ve ebedi anlamına gelen bengü ifadesi

kullanılmıştır. Bengü kaya ya da bengü taş kavramları da kullanılmıştır. Yazıtta sahip olmak her Türk için büyük bir şeref sayılmıştır. Taşlara işlenen yazıt ise kutsal mezarın bir parçası sayılmıştır (Ögel, 2001: 112-115).

Denizli; eski Türk mezar geleneklerinin örneklerinin yaşatıldığı coğrafyaların başında gelmektedir. Damgalı ve yazıtlı mezar taşları özellikle eski köy mezarlıklarında dikilmiştir. Çivril; Denizli'nin kuzey doğusunda, Ege ile İç Anadolu bölgesi arasında coğrafi olarak geçiş bölgesindedir. Çivril ilçesinde; Bayat, İğdir, Beydilli, Bucak, Karamanlı, Kızılcayer, Kızılcasöğüt, Karayahşiler gibi Türk boy, oymak, aşiret yer adları bulunmaktadır (Kurgun, 2002: 73). Özdemirci, Karaağaç, Süller, Karahallı, Karbasan, Dazkırı yöresindeki taşlarla ilgili ilk kayıtları 1800'lü yıllarda Alman araştırmacılar tutmuştur. Araştırmacı, yazar Servet Somuncuoğlu ve Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Turgut Tok öğrencileriyle yörede saha çalışmaları yapmıştır (Cerikan, 2018: 175).

Özdemirci beldesinde eski köy mezarlığında Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) adına yürütülen Tamgalar-Dengizli belgeseli için yapılan çalışmalar esnasında eski Türk runik yazılı mezar taşına rastlanılmıştır. Bu mezar taşları Orhun harflerinin Türk dünyasının bir ucundan Türkiye'nin en batı bölgesine kadar taşındığının işaretidir (Resim 17: Yasin Cemal Galata Arşivi). Üç satırlık Orhun-Yenisey harfli bir mezar taşı yazıtı üzerinde ilk okuma teklifi araştırmacı Dr. Cengiz Saltaoğlu tarafından yapılmıştır; "Esiz e! Enç ol; uusinñ alış yıl luu. Abın onsu. Es boşup al aşın. Ne yazık! O (şimdi) rahat; uykusunun (ölümünün) aldığı yıl ejder (yılı). (Tanrım,) Abın huzura ersin. Günahları bağışlayıp, kabul et (kurban) aşını." Prof. Dr. Ali Akar eski Türk yazıtlı mezar taşını şu şekilde tarif etmiştir;

Yazıtta açıkça görülen birkaç harf Yenisey Orhun bölgesinde bulunan yüzlerce yazıtlardaki karakterlerle birebir örtüşmektedir. Burada Türkoloji'de B2 olarak adlandırdığımız çok açık bir karakter vardır ve bu Orhun harflerinin yayıldığı coğrafyanın en yaygın karakteridir. İkinci karakter Z bu daha çok yaygın. Üçüncü karakter ünlü bir harf O'yu ve U'yu göstermektedir. Dolayısıyla bu yazıt, Orhun alfabesindeki 3 temel harfi göstermesi bakımından önemlidir.⁴

Denizli'nin Özdemirci kasabasındaki anıt mezarlar, Türk boy damgalı ve eski Türk runik harfli yazıtlı mezar taşları Türklerin Anadolu'daki 1071 tarihinden önceki izlerinin açık bir delilidir.

5.Ağaç Mezar Taşları Akpınar Köyü (Denizli-Afyon Sınırında)

Türkler ağaca ayrı bir kutsiyet vermiştir ve ağaç ögesi tarihi menkıbelerde, mezarlıklarda, devlet sembollerinde kullanılmıştır. Gök Tanrı dinine mensup Türkler dini törenlerinde kayın ağacına kutsallık atfetmişlerdir. Kayın ağacının altında, yakınlarında bulunarak ya da kayın ağacına bezler, paçavralar bağlamak suretiyle dini törenler yapmışlardır

⁴ Somuncuoğlu, Tamgalar-Dengizli Belgeseli, TRT, 2012.

(Korkmaz, 2003: 99-109). Tatarlar; altın yapraklı kutsal kayın, sekiz gölgeli kutsal kayın, dokuz köklü altın yapraklı Bay Kayın olarak bahsetmişlerdir. Yakut Türklerinde ise kayın ağacı kadar kara çam ağaçları da kutsal kabul edilmiştir. (Ögel, 1971, 91-93). Eski Türk inancında bozkır ortasında yetişen ve etrafında başka bir ağaç bulunmayan, tek başına heybetli, ulu ağaçlara önem verilmiştir. Bu ulu ağaçların etrafında dilekler dilenmiş ve Gök Tanrıya kurbanlar adanmıştır (Rozwadowski ve Kosko, 2002: 20).

Göktürkler ve Uygurlar Ötüken Ormanını kutsal kabul etmiştir. Kayın ağacının Türklerde ayrı bir kutsiyeti sahip olmuştur. Kam davulların üzerinde güneş, ay, yıldız sembollerinin yanında kayın ağacı da yer almıştır. Gök Tanrı'ya kurbanlar kayın ağacı altında sunulmuştur (Günay ve Güngör, 2018: 66). Hunlarda çam ağacı en çok kullanılan ağaç türüdür. Genel halk ve toplumun ileri gelen yöneticileri için çam ağacından mezarlar yapılmıştır (Taşağıl, 2020: 298).

Ağaç mezar taşlarının Osmanlı formundaki örnekleri Denizli Acıgöl Akpınar köyü, Afyon, Antalya, Bolu, Kastamonu yörelerinde görülmektedir.⁵ Denizli Buldan Tahtacı Türkleri Bakacak Dede türbesine ve onun bulunduğu tepeye adak adamıştır, mekanı kutsallaştırmışlardır (Arslan, 2011: 337). Türkiye'nin kıyı kesiminde Akdeniz ve Ege bölgelerinde yaşayıp, geçimlerini ormancılık işleriyle kazanan Tahtacılar da yaşlı ve ulu ağaçları kesmezler, ağaçların kutsallığına atfen koç kurban ederek ticari işlerine başlarlar (Yörükan, 2006: 270). Antalya, Burdur, Muğla yörelerinde tahta mezar taşlarına rastlanmıştır. Bu mezarlara hece tahtaları denilmiştir. Erkek mezarları daha hacimli, kadın mezar başlıklarının üstünde V şeklinde bir oyuntu bulunmaktadır, çocukları ise normal tahtalardan çok daha küçük ölçüde yapılmıştır (Elitez, 1996: 70). Tarihi kayıtlarda Kıpçak bozkırlarında toprağa saplanmış tahta okların ağaçtan yapılmış mezar taşlarının deniz kıyısındaki otlar kadar çok olduğunu söylemiştir (Roux, 1999: 309).

Denizli ili Çardak ilçesiyle Afyon ili Dazkırı ilçeleri arasında olan Acıgöl'ün kıyısındaki Akpınar köyü mezarlığındaki Ardiç ağacından yapılmış mezar taşlarının her biri kendi başına birer damga niteliğinde vurulmuştur. Çizilmiş damgalar zaman içinde türevlenen ve boy damgasından aile damgasına dönüşen izler taşımıştır. Türklerin ağaç kültüründen izler görülmektedir. Osmanlı döneminde yapılmış Türk mezar taşlarında vefat eden şahsın kimliğini temsil eden başlıklar kullanılmıştır. Ağaç mezar taşlarında Osmanlı dönemi mezar taşı başlıklarının aynısı kullanılmış ve ayrıca Türk damgaları da çizilmiştir. Köy mezarlığında yer alan beş farklı ağaç mezar başlığından ağaç kültürünün İslamiyet sonrası döneme taşındığını yansıtan örnekler arasında yer almıştır (Resim 19: Servet Somuncuoğlu Arşivi).

Türklerde ağaca atfedilen kutsallık kültü İslam diniyle birlikte yaşamaya devam etmiştir. Ağaç tasvirleri türbeler, kümbetler ve mezar

⁵ Resim 18

taşlarında yerini almıştır. Kayseri Döner Kümbet'te, Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nde, Ahlat tarihi mezar taşlarında, İstanbul Aksaray Muratpaşa Haziresi'nde, Afyon Boyalıköy'de ve Tokat'ta örnekleri bulunmuştur (Öney, 1967: 143). Ağaç kültü Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde halen devam etmektedir; özellikle kadim ağaçların altında kabirleri bulunan ulu zatlara ait mezar taşlarına belli dönemlerde adaklar kesilip, bezler bağlanmıştır. Türk dünyasının farklı noktalarında ağaç kültürünün izleri yaşatılmıştır. Çanakkale Koşuburnu köyünde, Denizli Koyunbaba Türbesi'nde, Dazkırı Akpınar köyünde ağaç kültürünün devam ettiği açıkça gözlemlenebilmiştir.

Sonuç

Türk boyları Anadolu'ya farklı zaman dilimlerinde önemli göçler gerçekleştirmişlerdir. Türk damgaları ve yazıtlar yapılmış göçlerin somut delilleridir. Özellikle 1071 Malazgirt Zaferi öncesine tarihlenebilecek Anadolu'daki kaya resimleri, damgalı ve yazıtlı mezar taşlarının varlıkları günümüze kadar gelebilmiştir. Denizli'de bulunan mezar taşlarında, camilerde, kervansaraylarda, kilimlerde, dokumalarda, yaşatılan kadim Türk kültürünün ortak öğeleri görülebilmektedir. Kültürel hafıza yoluyla geçmişten günümüze taşınmış Türk mezar taşı üsluplarında bütünsellik ve birlik gözlemlenmiştir. Denizli ve çevresi Türk kültürünün köklerini mezar taşlarıyla günümüze taşımıştır. TRT adına hazırlanmış Tamgalar-Dengizli belgeseli çekimi sırasında yapılmış saha araştırmalarında Denizli köy mezarlıklarında karşılaşılan balbal üsluplu, Türk boy damgalı ve eski Türk yazıtlı mezar taşlarıyla bölgenin Türk tarihi açısından önemi vurgulanmıştır. Ege ve Akdeniz bölgesinde yer alan köylerde yaşatılan Türk boy damgalı, Türk kültürüne ait motifler taşıyan mezar taşları Anadolu'da yaşayan kadim Türk kültürünün temsilcileri olmuşlardır. Anadolu'nun Batı bölgesinde ses vermeye devam eden kadim Türk sanatının en güzel örnekleri sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktemur, A. (2012). Çıldır çevresinden soyut insan heykeli biçimli mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 138-139.
- Aktemur, A. (2017). Posof çevresindeki mezarlıklar ve mezar taşları. *International Journal of Social Science*, 64, 237-268.
- Arslan, M. (2011). Geçmişten günümüze Denizli folkloru. *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (hzl.: Filiz Özdem), 305-356, İstanbul: YKY.
- Aslan, A. (2018). *Kayseri'de bezemeli mezar taşları*. Kayseri: Kayseri BŞB Kültür Yayınları.
- Aslan, M. (2010). Adıyaman Besni ilçesi İncearaplar köyü'ndeki mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, 25, 18-32.
- Aydın, E. (2021). *Taşa kazınan tarih*. İstanbul: Kronik.
- Baykara, T. (1994). Denizli. *İslam Ansiklopedisi*, IX, 155-158, İstanbul: TDV Yayınları.
- Baykara, T. (2006). 800 yıl önce Denizli topraklarının fethi. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I*, 45-46, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları.

- Cüveyni, A. (2022). *Tarih-i Cihan Güşa*. (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK.
- Çandarlı, A. (2018). Bozkırın mührü: Taş heykeller, *Atatürk Üniversitesi TAED*, 63, 419-436.
- Çerikan, F. (2018). Mezar taşlarının izinden Denizli Çivril Özdemirci mahallesi mezarlığı, *Uluslararası Türk İslam Mezar Taşları Kongresi*, 174-184, Aydın.
- Dağ, F. (2015). Balbal dikme geleneğine Anadolu'da bir örnek: Hz. Ökkeş balbalları ve balballar üzerine yeni bir yaklaşım. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 6, 116-134.
- Doğan, İ. (2000). *Kafkasya'daki Göktürk (Runik) işaretli yazıtlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, İ. (2020). *Doğu Avrupa'daki Göktürk işaretli yazıtlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2018). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (çev. A.Sait Aykut), İstanbul: YKY.
- Elitez, G. (1996). *Türk mezar taşlarında bitki motifleri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Galata, Y. (2022). Anadolu'da Türk damgalarına örnek Harran Ulu Camii. *İ. Ü. Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 11, 137-159.
- Göktürk, M. (1997). Elinde kadeh taşıyan genç erkek figürlü Kırşehir Selçuklu mezar taşı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 51, 331-343.
- Günay, Ü. - Güngör, Harun (2018). *Türklerin dini tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İnceoğlu, N. (2011). Denizli'de sivil mimari. *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (hızl. Filiz Özdem), 247-304, İstanbul: YKY.
- Kahraman, N. (2019). Orta Asya taş heykellerine Anadolu'dan istisnai bir örnek: İnönü taş heykeli. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-20.
- Kaya, E. (2019). Balbal sözcüğüne artsüremli bir bakış, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 168-178.
- Kaya, S. (2022). *Türk devletleri tarih ve kültür atlası*. (hızl.: Azmi Özcan), İstanbul: TKHV Yayınları.
- Kayabaşı, O. (2022). Güney batı Toroslarda saç motifli mezar taşları: Muğla, Denizli örneği. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, 661-670.
- Kırzioğlu, F. (1996). Hazarlar'ın Kazak ve Borçalı boylarından oluşan Karapapaklar'da insan heykelli kabir taşları yapma geleneği. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, 285-298, Ankara: TTK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). Eski Türklerdeki ağaç kültürünün İslami devirlerdeki devamı. *Bellekten*, 1, 99-109.
- Kormuşin, İ. (2017). *Yenisey eski Türk mezar yazıtları*. (çev.: Rysbek Alimov), Ankara: TDK Yayınları.
- Kurgun, L. (2002). *Denizli ili yer adları*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2001). *Türk kültürünün gelişim çağıları*. İstanbul: TDAV Yayınları.

- Öney, G. (1967). Niğde Hüdavent Hatun türbesi figürlü kabartmaları. *Bellekten*, 32, 143-154.
- Pektaş, K. (2011). Denizli ve çevresindeki Türk dönemi eserleri. *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (hzl.: Filiz Özdem), 167-233, İstanbul: YKY.
- Peler, G. (2017). Aya Androniko'nun İslami balbalları: Kıbrıs Yeşilköy'de bulunan bazı mezar taşları üzerine toplum-dilbilimlik düşünceler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 179-196.
- Roux, J. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Rozwadowski, A. - Kosko, M. (2002). *Spirits and stones shamanism and rock art in Central Asia and Siberia*. Poznan: Instytut Wschodni UAM.
- Somuncuoğlu, S. (2012). *Tamgalar-Dengizli belgeseli*. TRT.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Taşagül, A. (2020). *Hunlar*. İstanbul: Yeditepe.
- Tok, T. (2015). Denizli ve yöresinde Oğuz yerleşimine dair bazı tespitler. 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, (ed.: Tufan Gündüz), 617-629, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Yayınları,
- Yalvar, C. (2024). *XI.-XII. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Kuman-Kıpçaklar*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yaz, Ü. (2016). Yozgat merkez Çalatlı köyünde bulunan balbal formunda mezar taşları, *Bozok Sempozyum Bildirileri*, IV, 390-398, Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, M. (2002). *XVI. yüzyılda Batı Anadolu bölgesinde Türkmen yerleşimi ve demografik dağılım*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Yörükan, Y. (2006). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

RESİMLER

Resim 1.

Katalog: Görsel No:1 Kurgan/ Pazırık Kurganı/ Rusya Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 2.

Katalog: Görsel No:2 Balbal/ Zanabazar Müzesi/ Moğolistan Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 3.

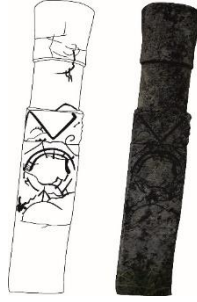
Katalog: Görsel No:3 Balbal/ Balasagun/ Kırgızistan Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 4.

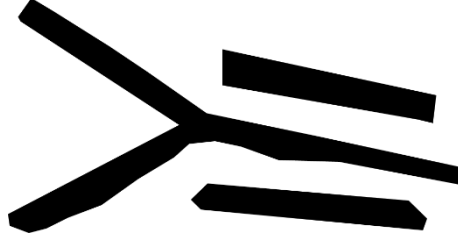
Katalog: Görsel No: 4 Malzeme: Taş Damga: Salur Boyu Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 5.

Katalog: Görsel No:5 Malzeme: Taş Damga: Salur, Çavuldur, Kazayağı Boyu Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 6. Kayı Boyu Damgalı Don Baba Türbesi Mezar Taşı

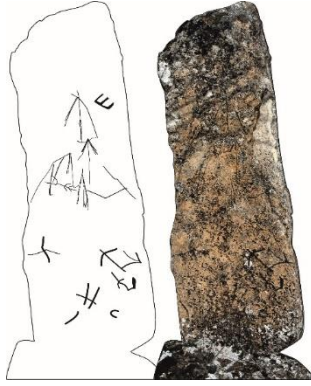
Katalog: Görsel No:6 Malzeme: Taş Damga: Kayı Boyu Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 7.

Katalog: Görsel No:7 Malzeme: Taş Damga: Kazayağı Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 8.

Katalog: Görsel No:8 Malzeme: Taş Damga Kazayağı Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 9.

Katalog: Görsel No:9 Balbal/ Koşuburnu Köyü/ Çanakkale Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 10.

Katalog: Görsel No:10 Balbal/ Balıkesir Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 11.

Katalog: Görsel No:11 Balbal/ Yeşilköy/ KKTC Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 12.

Katalog: Görsel No:12 Malzeme: Tahta Damga Kurt Başı Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 13.

Katalog: Görsel No:13 Malzeme: Taş Türü: Balbal Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 14.

Katalog: Görsel No:14 Malzeme: Taş Türü: Balbal Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 15.

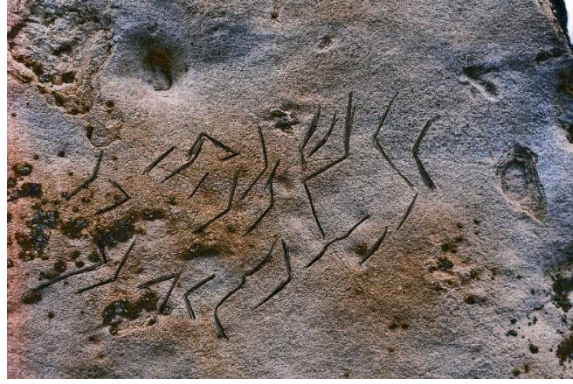
Katalog: Görsel No:15 Malzeme: Taş Türü: Balbal Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 16.

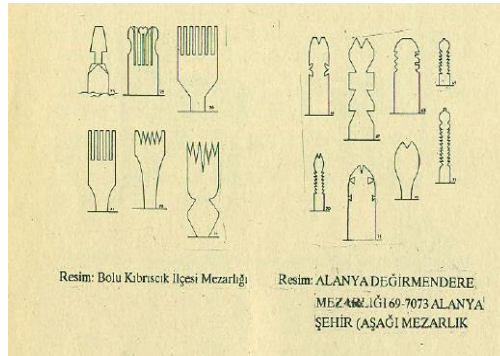
Katalog: Görsel No:16 Malzeme: Taş Türü: Balbal Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 17.

Katalog: Görsel No:17 Malzeme: Taş Türü: Eski Türk Yazıtları Kaynak: Yasin Cemal Galata Arşivi

Resim 18.

Kaynak: Tuncer Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, s.172, TDAV, İstanbul, 1989.

Resim 19.

Katalog: Görsel No:18 Malzeme: Ağaç Türü: Hece Tahtaları Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Resim 20.

Katalog: Görsel No:19 Malzeme: Ağaç Türü: Hece Tahtaları Kaynak: Servet Somuncuoğlu Arşivi

Extended Summary

We can see traces of monumental tombstones from the Huns and Gokturks periods in the Turkestan steppes on the stones in the Ahlat cemetery belonging to the Seljuqs, on tombstones belonging to the Ottoman Empire in Istanbul or in old village cemeteries in Anatolia. A tombstone belonging to Turks was moved from Mongolia to the Balkans with the same style.

The old Turkish traces remaining from the migrations to Anatolia have been highlighted with original works as a result of the research that has been revealed recently. Researcher, writer, documentary director Servet Somuncuoğlu's studies on Turks rock paintings in the wide Eurasian geography 1071 before the Battle of Manzikert, Turks were in different parts of Anatolia has revealed important traces of his settlement. Drawings, stamps, old Turkish inscriptions in rock painting areas and tombstones bearing the ancient traces of Turkish culture in old village cemeteries have based the history of Turkish culture in Anatolia on very ancient times.

Turkish tribe stamps and marks have been identified in many different areas of the wide Eurasian geography. The stamps have taken place in the cultural memory of the society and

have been carried to the present day through many material elements. Stamps have been drawn on gravestones, war tools, household appliances used daily. The motifs, stamps and inscriptions on Turkish tombstones have become the greatest representatives of cultural continuity. Turkish tombstones made with the same style and motif from Mongolia to the European interior bear traces from the past to the present. Studies have been conducted on Turkish tribe stamps in different cities of Anatolia. Turkish stamps and marks have been found on material items on tombstones in Bitlis Ahlat, Urfa Harran, Hatay Hassa, Elazığ Baskil, Sivas Susehri, Bursa, Sinop and other different regions.

The Turks have left their mark on the tools they use in their daily lives, especially in the sacred areas, since very ancient times. Stamps, which are often found in rock paintings, balbals, tombstones, have been used as a sign of belonging. In the Eurasian geography, studies have been conducted that have identified examples of Turkish boy stamps in Mongolia, the Russian Federation, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaijan, Iran, Türkiye, Iraq, Ukraine, Crimea, Caucasus, Eastern Europe and the Balkans.

As a result of field research conducted in different settlements of Denizli, which is a crossroads at the western end of Anatolia, stamps, signs and tombstones belonging to the ancient Turkish culture have been identified. Stamped, balbal-style and inscribed tombstones in the old village cemeteries have become the most important representatives of Turkish culture.

Tombstones made in the balbal style have been found from Mongolia to the north of the Black Sea and at many points in the Anatolian geography. Balbal-style tombstones dated recently in the Cameli, Acıpayam and Kale districts of Denizli are proof that the old Turkish cultural codes have been kept alive.

During the studies for the documentary Tamgalar Dengizli, an old Turkish runic inscribed tombstone was found in the old village cemetery in the town of Denizli Ozdemirci. These tombstones have become a sign that the Orkhun letters have been moved from one end of the Turkish world to the westernmost region of the Türkiye.

In Turkish culture, mountain, ancestor and tree cults have been transferred to tombstones. The tree cult still continues in various regions of Anatolia; especially, offerings are cut and cloths are tied to the tombstones of great people who have graves under ancient trees at certain periods. The tree cult is kept alive in different parts of the Turkic world. The Canakkale Kosuburnu Village, the Denizli Koyunbaba Tomb, the Bulgarian Kayıpdede Tomb it has been clearly observed that the tree cult continues.

It is mentioned in historical sources that the Turks spread over wide. Throughout history, the Turkish states have dominated vast geographies. In these areas, they are the places where different Turkish tribes live. Traces of the ancient traditions of Turkish culture are kept alive in the districts and villages of Denizli. We can see the ancestor cult in cemeteries and shrines, the Mountain cult in cemetery (Eren) visits and the tree cult on wooden tombstones. In the traditions and customs kept alive in Denizli, tombstones, mausoleums and cemetery visits, the ancient Turkish beliefs are kept alive today.

Denizli and its surroundings carry the traces of the deep roots of Turkish history to the present day. During the field research conducted during the filming of the documentary prepared on behalf of TRT, it was found that the tombstones with balbal style, Turkish stamp, old Turkish inscription found in Denizli village cemeteries have the main reference codes of Turkish history. Due to the pain of Turkish cultural history, not only the tombstones that exist in Denizli, but also the traditional ceremonies and events that are kept alive in mosques, caravanserais, rugs, weaving are also important.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. /Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.